

TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ SİYASAL HAYATA GEÇİŞ ÖNCESİNDE SİVİL TOPLUM, YURTTAŞLIK HAKLARI VE YAZILI BASIN

Erdal Dağtaş*

ÖZET

Devlet-sivil toplum-demokrasi üçgeninin ağırlık merkezinde yer alan basının Batılı ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de yurttaşlık haklarının gelişmesinde doğrudan katkısı olmuştur. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de yurttaşlık haklarının olgunlaşmasının, özellikle yazılı basındaki gelişmelere koşut bir paralellik gösterdiğinin irdelenmesidir. Betimleyici bir yaklaşımın sergilendiği çalışmanın başlangıç noktasını, Osmanlı'nın son dönemindeki Batılılaşma hareketleri ve basının üstlendiği misyon oluşturmuştur. Bu dönemde, yüzü Batı'ya dönük gazetecilerin yenileşme ve hak arayışları ön plana çıkarken; karşılaştıkları önemli engellemeler, sağlanan kazanımların sınırlılığına neden olmuştur. Bağımsızlık savaşı sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti döneminde ise, Batılı anlamda bir toplum projesi oluşturulmuştur. Bir yandan temel hak ve özgürlükler anayasal güvence altına alınırken; diğer yandan modern bir yurttaş profili gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, dönemin gerek iç gerekse dış politikasındaki konjonktürel gelişmeler demokrasi fikrinin yaşama geçirilmesinde gecikmelere yol açmıştır. Özellikle bu dönemde, basından beklenen işlev, kurulan yeni düzeni ve devrimleri desteklemesi ve bu konuda halkı bilinçlendirmesi olmuştur. Kuşkusuz bu dönemde, Cumhuriyet idealine muhalif olan basın üzerinde önemli kısıtlamalara gidilmiştir. Sonuç olarak çok partili siyasal hayata geçiş öncesindeki dönemin ele alındığı bu çalışmada, basının kimi zaman karşılaştığı sınırlamalara rağmen, yurttaşlık haklarının gelişiminde önemli ancak yeterli olmayan bir rol oynadığı vurgulanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Sivil toplum, yurttaşlık hakları, yazılı basın, otoriter kuram, liberal kuram.

58

BEFORE THE REALIZATION OF PLURALIST POLITICAL LIFE CIVIL SOCIETY, CITIZENSHIP RIGHTS AND WRITTEN PRESS IN TURKEY

ABSTRACT

Press is to be taken part in the gravity's center of the triangle of state-civil society- democracy that has been contributed directly to the development of citizenship rights in Turkey like western countries. The aim of this study, it is mentioned that the development of citizenship rights shows a conditioned parallellism towards the development of the written press. In the last period of the Ottoman's westernization movements and mission of the press have constituted the beginning point of this study that has been exhibited a descriptive approach. At this term, when journalists whose faces became towards West, surpassed their modernization and right seeking, the limitations of the acquired rights were caused by the importance prohibitions. After Independence War and the Republician of Turkey was established, a social project was formed in Western context. Fundamental right and freedoms were taken by constitutional guaranty. And also, the profile of modern compatriot was constituted. However, the concept of democracy was constituted to be delayed by the conjuncturel developments about both internal and external politics. Especially at this period, it was expected that the function of the press supported the establishing, new deal and revolutions and also, educated to public about this subject. Definitely at this term, importance prohibitions on the press which was related to opposition of the ideal of republician, were constituted by the government. As a result of this study which was related to the term about before the plural political life, although the press was confronted with limitations from time to time, it played a significant role about the development of citizenship rights. But, this role did not become effcient for citizenship rights and democracy.

Key Words: Civil society, citizen rights, written press, authoritative theory, liberal theory.

* Arş. Gör., G. Ü. İletişim Fakültesi.

GİRİŞ

Türkiye'deki basının gelişimi, göreceli de olsa yurttaşlık haklarının gelişimiyle paralellik göstermiştir. Başka bir deyişle, Türk insanının sivil, siyasal, sosyal ve ekonomik haklara kavuşmasının en önemli belirleyicilerinden biri yazılı basın alanında yaşanan gelişmeler olmuştur.

Osmanlı'nın son döneminden günümüz çağdaş Türkiye'sine uzanan tarihsel süreçte, basın aracılığıyla temel hak ve özgürlüklere kavuşulması yönünde verilen mücadeleler; karşılaşılan tüm zorluklara ve kısıtlamalara karşın amaçlanan hedefe ulaşma yönünde sürmektedir.

Tarihsel süreçte Batı'lı toplumlara genel olarak bakıldığında, burjuvazinin gelişmesi ve 1789 Fransız İhtilali'nin gerçekleştirilmesiyle kazanılan temel hak ve özgürlüklerin arka planında basının kitleleşmesinin büyük rolü olduğu bilinmektedir. Basın kitlelere ulaştırdığı yayınlar aracılığıyla kamuoyunu oluşturan bireylere, birer yurttaş olarak haklarına sahip çıkma ve yeni haklar kazanma açısından yönlendirici ve bilgilendirici bir misyon üstlenmiştir.

Bununla birlikte, Türkiye'ye ilk matbaanın Batı'ya kıyasla ikiyüzyıllık bir gecikmeyle gelmesi, sivil toplumu oluşturma yönündeki yenileşme çabalarının daha geç yaşama aktarılmasına neden olan faktörlerden biridir. Çünkü sözü edilen bu durum, toplumda "yurttaş olma" ve "hak arama" bilincinin yerleşmesinde ve yaygınlaşmasında belli bir gecikmeye yol açmıştır.

Öte yandan basının toplumda "yurttaşlık" bilincinin geliştirilmesine yönelik karşılaştığı önemli engellerden bir diğeri ise, mevcut yönetimlerin sergilediği otoriter eğilimler olmuştur. Özellikle Osmanlı döneminde geçerli olan bu otoriter eğilim yerini; Cumhuriyet Türkiye'sinde bazı olağanüstü durumlar haricinde liberal uygulamalara bırakmıştır. Yine de, Cumhuriyet hükümetleri pragmatik eğilimleri doğrultusunda basına kimi zaman hoşgörülü davranmış kimi zaman da baskıcı yönünü sergilemiştir.

Özellikle yeni bir çağın içinde olduğumuz şu günlerde, dünyadaki gelişmelere koşut olarak demokratik katılımcı açılımlar bağlamında, Türk basınında da yurttaşlık haklarının önemi ve geliştirilmesine dönük girişimlerin tartışmaya açılması önem taşımaktadır. Dolayısıyla

Türkiye'de güçlü bir sivil toplumun inşasında haklarının ve sorumluluklarının bilincindeki bir yurttaş profiline duyulan gereksinim karşımıza çıkmaktadır. Bu gereksinimle ilişkili olarak siyasal liberalizmin açılımları bağlamında düşünüldüğünde ise, gerek devletin gerekse de sivil toplumun demokratikleştirilmesinde medya ortamının kendisinden beklenen sorumluluk ve işlevleri her zaman başarıyla gerçekleştirdiğinden söz edemeyiz. Bu sorunsal bağlamında, Türk siyasal yaşamında çok partili siyasal hayata geçiş öncesinde sivil toplum, yurttaşlık hakkı ve basın arasındaki ilişkinin irdelenmesi, günümüz Türkiye'sinde demokrasi konusunda vardığımız noktayı anlamlandırma açısından katkı sağlayacaktır. Saptanan bu amaç çerçevesinde, sözü edilen döneme ilişkin tarihsel arka plan betimleyici bir yaklaşım benimsenerek aktarılacak, dönemin siyasal yapısı ile medya ortamı arasında ilişki kurulacak ve Türkiye'de demokrasi ülküsünün gerçekleştirilmesinde varılan noktanın tatmin edici olmadığı tartışılacaktır.

OSMANLI'DA SİVİL TOPLUM VE YURTTAŞLIK HAKLARININ GELİŞİMİNE YÖNELİK GİRİŞİMLER

Osmanlı İmparatorluğu zamanında varolan olumlu bir şey, Osmanlı'nın çokuluslu bir yapı sergilemesiydi. Osmanlı devletinin pragmatik bir özellik göstermesi ve böyle yaşamayı zorunlu hissetmesinden dolayı, içinde barındırdığı çok çeşitli dini ve etnik azınlıkları içişlerinde, kültürlerinde serbest cemaatlar halinde bırakmıştır. Ancak devlet sözü edilen dini ve etnik azınlıkları siyasal anlamda merkezi denetim altına almıştır. Asimile olmayan bütün bu cemaatlar kendi otantik kültürlerini yaşatmaya daha çok fırsatlar bulmuşlar ve böylece yanyana yaşamayı ve birbirlerine saygılı olmayı da öğrenmişlerdir (Belge 1990: 53).

Bununla birlikte, Osmanlı'da gerçek anlamda sivil toplum dinamiklerini oluşturan unsurların varlığından söz edebilmek mümkün değildir. Osmanlı siyasal yapısı, Batı feodalitesinden çok farklı olarak, bütün siyasal iktidarın, padişah tarafından temsil edilen bir merkezde toplandığı ve Hegelci anlamda sivil toplum kurumlarının son derece cılız kaldığı bir "bürokratik imparatorluk" modeli oluşturmuştur. Batı feodalitesinin aksine padişahın ve tamamen ona bağımlı olan merkezi bürokratların (asker ve sivil) iktidarını; ne bir aristokratik sınıf, ne

bir türlü doğmayan bir burjuva sınıfı, ne Tanzimat dönemine kadar adı bile mevcut bulunmayan yerel yönetimler ne de bir dinsel cemaat örgütü sınırlandırabilmiştir (Özbudun 1990: 63-64).

Osmanlı siyasal yapısı içinde önceleri padişahın, daha sonraları ise merkeziyetçibürokratik geleneğin ağırlığı, devleti kadiri mutlak bir kurum haline getirmiştir. Bu ise Osmanlı'da, Batı Avrupa'da görülen aristokrasi ve burjuvazi gibi sivil toplumun temel unsuru olan sınıfların ortaya çıkmasına ve devleti alttan ve üstten sınırlamasına engel teşkil etmiştir (Çaha 1996:72).

Gerçekten de Osmanlı toplumunda, devletin toplum üzerindeki hakimiyeti tartışılmaz nitelikteydi. Aynı zamanda sermaye birikimini ve özel mülkiyeti ahlaki olarak onayan bir zihniyete de Osmanlı'da rastlanılmamaktadır. Dolayısıyla, siyasal alandan özerk bir ekonomik faaliyet alanı olmadığı gibi, tam tersine Osmanlı'da her türlü faaliyet siyasi yorum konusu yapılmaktaydı (Sarıbay 1992:113).

Osmanlı kültüründe bireysel özerkliklerin önüne konan engellerin yanı sıra; sivil toplumun gelişimine engel teşkil eden özelliklerden birini de önceliğin bireye değil kollektiviteye verilmesi oluşturmaktadır. Bireycilik bu kültürde sapıklıkla özdeş tutulmuş ve devlet, ulus, millet veya bunların alt birimlerine karşı aşkın bir duyarlılık geliştirmiştir (Vergin 1996: 73). Osmanlı kültürü bu yönüyle kollektiviteyi bireyciliğin üstüne çıkararak Doğu toplumlarının etkisi altındadır. Osmanlı tebaası bir çoban tarafından idare edilmesi gereken sürü anlamına gelen "reaya" olarak isimlendirilmişti. Reaya kategorisi içinde bireyin hiçbir önemi ve değeri olamazdı (Güneş 1983:71).

Halil İnalçık (1964:42-45) Osmanlı şehirlerinde yaygın biçimde dağılmış olan başlıca dört sosyal grubun var olduğunu ileri sürmektedir:

- Sivil bürokratlar,
- Asker bürokratlar,
- Çiftçiler,
- Vergi memurları.

Bu gruplardan her birinin statüsü temelde üstten belirlenmekteydi. Son zamanlara doğru geldikçe Osmanlı'da siyasal güç net biçimde belirginleşen bu dört grubun eline geçmiştir. Bu grupları bürokrasi, ordu, dini kurumlar ve adli kurumlar şeklinde ifade etmek mümkündür. Ancak bunların hiçbiri kökeni itibariyle

şehir yaşamında üretime dayalı olmamış ve devlet karşı özerk konuma sahip bir kişilik geliştirememiştir. Osmanlı'nın en yaygın kurumu olan ve önemli ölçüde kaynağını ve desteğini halktan alan dini kurumlar bile devletin adli, idari ve eğitim faaliyetlerini tamamlayıcı yönde rol oynamışlardır. Kısacası, Osmanlı'da şehirlerin yapısı ve merkezi idare karşısındaki konumları, bağımsız sivil toplum unsurlarının gelişmesi için yeterli zemini sağlayamamışlardır (Çaha 1996:75).

Osmanlı'da sivil toplum dinamiklerinin gelişimine yönelik çabaların güçsüzlüğüne rağmen, ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda "reform devri" olarak nitelendirilmektedir. Ondokuzuncu yüzyıldaki modernleşme çabaları genel hatlarıyla üç yönde gelişmiştir: Anayasal bir hükümetin oluşması, yönetime ağırlığını koyan entellektüelbürokrat kesimin ortaya çıkması ve kadınların eğitilmesi. Ondokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren hızla devam eden yönetsel ve hukuksal reformlar, ondokuzuncu yüzyılın üçüncü çeyreğinde Osmanlı parlamentosunu ortaya çıkarmıştır. 1839 Gülhane Hattı Hümayunu, 1856 Islahat Fermanı, Tanzimat dönemi (1839-1876) boyunca oluşturulan merkezi ve yerel birimler ile ilgili düzenlemeler, 1876 Kanuni Esasi, 1877 Osmanlı parlamentosu ve 1908 Senedi İttifak bu yönde atılmış önemli adımlardır. Bütün bu girişimler, Osmanlı'nın hukuksal devlet görünümünün modern bir yüzünü oluşturmaya yönelik düzenlemeler olmuştur (Heper'den aktaran Çaha 1996:86).

Ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı devlet adamlarının eğitim, adalet ve idare sisteminde reformlar uygulayarak imparatorluğun çöküşünü durdurmaya çalıştıkları devredir. İlham kaynakları Batı aydın despotizminin "en liberal" olarak tanımlanabilen örnekleriydi. Batı'da olduğu gibi Osmanlı'da da reformun ana amacı devlet teşvikiyle tebaayı üretici bir duruma getirmektir. Devlet, tebaasının çalışmalarını koruyucu, üretici olmaları yönünde temel eğitimi sağlayıcı ve üretimi geliştirecek idari teşkilatı ve haberleşme ağını kurma rolünü üstleniyordu (Mardin 1991:26).

OSMANLI DÖNEMİNDE YAZILI BASININ YURTTAŞLIK HAKLARININ GELİŞİMİNE KATKISI

Osmanlı'da, Tanzimat Fermanı ile "kişisel hak

ve özgürlükleri" tanıyan hukuk devleti olgusunun gerçekleştirilmesi "yurttaşlık hakları"nın geliştirilmesi yönündeki ilk çabayı oluşturmaktadır.

Dolayısıyla, "Gülhane Hattı Hümayunu" gerçekte Türkiye'de klasik hukuk devletini oluşturma çabalarının da ilk öncülerinden birisidir. Tanzimat Fermanı öncelikle üç ana düzenlemeyi öngörmektedir (Gevgili 1990:33-34):

a. Bireysel hak ve özgürlükler, bu fermanla güvence altına alınmaktadır.

b. Mülkiyetin dokunulmazlığı tanınarak, Osmanlı ekonomik sisteminde bireysel biriktirme güven anlayışı gerçekleştirilmektedir.

c. Yasalar önünde eşitlik, yine ilk kez Tanzimat Fermanı'yla Osmanlı sosyo-ekonomik düzeninde bütün uyruklar için tanınmaktadır.

Genel hatlarıyla belirtilen bu maddeler, Türkiye'de ilk kez çağdaş anlamıyla bir "sivil toplum" oluşumu için gerekli önkoşulları ortaya koymuştur. Siyasal toplum ya da devlet böylece kendisini sivil toplum doğrultusundaki bir yasal çerçeve ile sınırlamıştır. Böylece, kapitalist ekonominin açık pazar siyaseti ile liberal düzenin gereksindiği "klasik hak ve özgürlükler" birbirlerini bütünleyerek Osmanlı düzenine girmiştir (Gevgilili 1990:35).

Ne var ki, bünyesinde taşıdığı çelişkili olgulara karşın Tanzimat'ın, onaltıncı yüzyıldan beri sarsıntılar geçiren Anadolu halkı açısından yine de belli anlamı bulunacaktı. Boynu kıldan ince uyruklar, yasalar düzeyinde de olsa giderek "yurttaşlık" statüsünü kazanıyor; kendilerine belki de bir sivil toplum yapısını kazandırabilecek olan güvencelerin oluşmaya başlayacağını görüyorlardı (Gevgilili 1990:36). Bu anlamda en büyük destek Osmanlı'da şekillenmeye başlayan günlük basının temsilcilerinden gelmiştir. Toplumun aydın kesimini oluşturan gazeteciler, Tanzimat Fermanı ile kabul edilen öngörülerin hayata geçirilmesi için büyük çaba harcamışlardır.

Osmanlı döneminde Batı üniversitelerine gönderilmek suretiyle yetiştirilen aydın ve gazetecilerin bir sosyal sınıfı aratmayacak nitelikte bir kast şeklinde gelişmeleri toplumdaki modernleşme çabalarının motorunu oluşturmuştur. Gerçekten de gazetecilere büyük bir önem verilmiş, bu kesim Osmanlı Batılılaşmasının aracı ajanları ve taşıyıcıları olarak kabul edilmiş, kendilerine bu yönde ulaşılamayacak büyük-

lükte önemli bir statü tanınmıştır. Gazetecilerin bugün de Türk siyasal yaşamı içinde kalıcı ve belirleyici olan kesim haline gelmelerini, bu tarihsel arka planda aramak gerekmektedir. Bu kesim, Osmanlı'nın son döneminden bugüne kadar Türk siyasi iktidarının daimi ortaklarından birini oluşturmuştur (Çaha 1996:89).

Aydın kesimin büyük desteğine rağmen, bir "Osmanlı Rönesansı" yaratma umudunu yansıtan Tanzimat, kısa süre sonra gelenekçi düzenin şiddetli tepkilerini karşısında bulmuş ve ülke ağır bir çelişkiler ortamına sürüklenmiştir (Gevgilili 1990:89).

Türk yurttaşlarınca bir Türkçe gazete yayınlanabilmesi Agah Efendi ve Şinasi tarafından ancak 1860'larda başarılabilmiştir. Bu genç aydınlar, uzun bir uğraş sonucunda "Tercümanı Ahval"i 21 Ekim 1860'da çıkarmışlardır (İskit 1959:11-13). İzin alma işlemleri sırasında Agah Efendi, "yabancıların bile gazete yayınlatabildikleri bir ülkenin kendi yurttaşlarına neden gazete çıkarma hakkının tanınmadığını" sormuştu (İskit 1943:7). Bu, bir "yurttaşlık hakkı" isteğiydi. Yayınladıkları sunuş yazısında belirttiklerine göre, kendilerinden yasalara uyması istenen halkın, görüş açıklama hakkının da bulunması gerekirdi (Gevgilili 1990:40).

Günlük basının oluşumunun daha gerisinde, 1839 Tanzimat Fermanı ile açılan yeni yurttaşlık döneminin açık etkileri vardır. Yıllarla birlikte Osmanlı toplumunda daha çağdaş düşüncelerden kaynaklanan "yeni aydın kesimler" ortaya çıkmış ve onlar, birer yurttaş olarak, kendi yaşamlarını kendi elleriyle belirleme özlemini dile getirmeye başlamışlardır. Şinasi kendi gazetesi "Tasviri Efkâr"ı 27 Haziran 1862'de yayınlarken, gazetenin amacının "hal-ka kendi yararlarını düşünmeyi ve sorunların üstünde durmayı göstermek" olduğunu yazabiliyordu (Topuz 1973:15). Yeni düşünceleriyle Osmanlı yönetiminin tepkisine yol açan Şinasi, 1865 ilkbaharında Paris'e kaçmak zorunda kalınca, Tasviri Efkâr'da başyazarlığı bu kez genç Namık Kemal alacaktır. 1866'da yayına giren Muhbir'de, Türk kamuoyu bir başka genç yazar olan Ali Suavi'yi tanır. 1872'den itibaren yeni bir kadroyla yayınlanan İbret'in iki usta yazarı olarak ise Ahmet Mithat ile Namık Kemal karşımıza çıkmaktadır (Gevgilili 1990:41).

Osmanlı düzeninde köklü yeniden düzenleme-

ler öneren, bozuk yönetime eleştiri oklarını yönelten ve giderek özgürlükler isteyen basın, somut olarak toplum yapısındaki nitel dönüşümün dışı yansımalarından başka birşey değildir. Bu yansımaları başlıca şu başlıklar etrafında toplamak mümkündür:

1. Toplumda yurttaşlık haklarına dayalı bir yasar düzenini kurma özlemi 1870'lere doğru önemli köklere kavuşmuştu. Gerçek anlamda birey kimliğini almakta olan bu genç insanlar, toplumun geleneksel değerler sistemi önünde derin bir yabancılaşmaya uğramaktan kurtulamıyorlardı. Ne var ki, tutarlı bir toplumsal tabana oturmasalar bile bu yeni yurttaş tipolojisi yaygınlaştıkça, kendi varoluş platformunu aramadan edemeyecekti (Gevgilili 1987:191-201).

2. Okur yazarlık özellikle İstanbul başta olmak üzere büyük kentlerde gittikçe yayılıyor; modern eğitim kurumları günlük yaşamda belirli bir etkinlik elde ediyorlardı. Buradan, çağdaş bilgilerle donanmak isteyen yeni bir gençlik doğmaktaydı (Gevgilili 1990:42).

3. Sosyopolitik yaşam dönüşüm sancıları çekerken, ekonomi güçlenmek bir yana, gerilemekteydi. 1838'de yapılan Türkİngiliz Ticaret Antlaşması ve onu izleyen Batı ekonomileriyle yapılmış öteki anlaşmalar, Batı sanayi kapitalizminin "açık kapı" politikasını Osmanlı dünyasına sokmuş bulunmaktaydı. Böylece Osmanlı ekonomisi ilkel düzeydeki sanayi gücünü de yitiriyor ve Batı'nın açık bir pazarına dönüşüyordu (Gevgilili 1990:42).

4. Kamu ekonomisinde kapitülasyonlar, açık kapı siyaseti ve genel gerileme nedeniyle gittikçe büyüyen iç ve dış açıklar, 1850'lerin Kırım Savaşı'nın eşliğinde Batı'dan alınan dış borçlar aracılığıyla giderilmeye çalışılmıştı. Ne var ki, doğal büyüme olanaklarını yitiren Osmanlı düzeninde, çoğu gereksiz harcamalara savrulan dış borçlanmalar bir süre sonra dış ödeme olanaklarını tüketecek ve içteki ekonomik çöküşü, dışta da mali itibarsızlık pekiştirecekti (Yeniay 1964:10).

Ali Gevgilili'ye (1990: 42-43) göre Osmanlı'da düzenin iç ve dış dinamiklerinde arka arkaya şoklarla gelen bu çöküş süreci, trajik bir ikileme sonuçlanacaktır:

a. Belirli bir yurttaşlık onuru kazanan ve açıkça soru sorma düzeyine çıkan aydınlar, duydukla-

rı sosyal tepkileri düzenin eleştirisi biçiminde tüm topluma yansıtmak istemişlerdir.

b. Çözumsuzluğu büyüyen varolan düzen, yoğunlaşan sosyal tepkilere ancak acımasız bir baskı ortamı yaratarak yanıt vermeye çalışmıştır. Sözü edilen bu ikilem son çözümlemede, Osmanlı toplumsal düzenini yıkan tarihsel arka planın kendisini oluşturmaktadır.

OSMANLI'DAKİ YENİLEŞME HAREKETLERİNDE BASININ ROLÜ

Osmanlı toplumsal yapısı özellikle ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren siyasal alandaki yenileşme hareketlerine paralel olarak birbirini izleyen düşünce kısıtlamalarıyla karşılaşmıştır. Çünkü kitle iletişimi ve basın, ülkede ilk sivil toplum oluşumlarıyla desteklenecek; giderek ilk örgütlü muhalefet girişimleri belir-meye başlayacaktır (Gevgilili 1990:47).

Osmanlı'nın son dönemine ilişkin olarak Batı'nın etkisinde gelişen sivil toplum arayışları, seslerini daha çok basındaki temsilcileri aracılığı ile duyurmaya çalışmıştır. Yurttaşlık haklarının geliştirilmesine yönelik yenileşme düşünceleri büyük engelleri aşmak zorunda kalmıştır.

Türkiye'nin Bağımsızlık Savaşı ve Cumhuriyet kuruluncaya kadar geçen Osmanlı'nın bu son döneminde, kısmen özgür olan bir ortamda seslerini duyurmaya çalışan sivil girişimleri ise şöyle sıralayabiliriz: Panİslamizm, PanTuranizm, Liberal hareket, Osmanlı'nın çok uluslu yapısını savunan hareket ve sosyalist hareket.

Sözü edilen bu düşünsel hareketler bağlamında, seslerini duyurmaya çalışan sivil toplum güçlerinin (Batı'daki benzerleriyle karşılaştırıldığında kısmen göreceli de olsa) temel amacını "özgürlükler" ve "anayasal bir yurttaşlık hakları" sisteminin sağlanması oluşturmaktadır. Bu güçler, dünya görüşlerini ve düşüncelerini kamuoyuna açıklamak amacıyla basın alanına yönelmiştir. Bunun sonucu olarak, II.Meşrutiyet'i izleyen birkaç hafta içinde İstanbul'da ikiyüzü aşkın gazete yayın izni almıştır. Süreli yayın sayısı, 1908-1909 yıllarında 353'ü bulmuştur. Çoşku verici özgürlük ortamında, dönemin büyük gazetelerinden "İkdam"ın günlük baskı sayısı 60 bine, "Sabah"ın tirajı ise 40 bine ulaşmıştır (Alemdar 1981:110).

Bununla birlikte, eşdönemde yazılı basın üze-

rinde önemli kısıtlamalara yol açan kanunlar da yürürlüğe sokulmuştur. Dolayısıyla Osmanlı'nın son döneminde kitle iletişim alanına yönelik olarak ağırlıklı bir biçimde otoriter kuramın ve bazı ara dönemlerde ise göreceli de olsa liberal kuramın uygulanmış olduğundan söz edebilmek mümkündür.

Düşünce ve özellikle basına dönük yasal kısıtlamaların ilki, 1858 yılında çıkarılan "Ceza Kanunu" sırasında görülmektedir. Ülkede yayımlanan gazete sayısının ancak ikiden ibaret olduğu bir dönemde, Fransa'daki yasadan çevrilerek çıkarılan "Ceza Yasası" basını da kapsamı altına almıştır (Gevgilili 1990:47).

İkinci kısıtlama, ülkede toplam olarak dört gazetenin yayımlandığı 1864'te düzenlenen "Matbuat Nizamnamesi"dir. Nizamname, Osmanlı topraklarında gazete yayımını "ön izin" koşulu na bağlamaktaydı. Ancak hükümetten ruhsat alanlar gazete yayımlayabilirlerdi (Gevgilili 1990:47).

1867 yılında geçici olmak koşuluyla çıkarılıp 1909'a kadar yürürlükte kalacak "Ali Kararname" ise, günlük basın için ekonomik, politik, sosyal, kültürel alanlarda çok geniş bir yasaklar kataloğu düzenlemiştir. Kısıtlamaların en önemlisi de, bu yasaklara uymadıkları gerekçeyle gazete kapatma yetkisinin hükümetlere tanınmasıdır (İskit 1943:14-25). Söz konusu düzenleme basına doğrudan doğruya "yayın öncesi sansür" yöntemini getirmiştir (Gevgilili 1990:48).

Buna ek olarak, 1878'de "Sansür Heyeti" kurularak, gazetelerin daha basım öncesinde tümüyle denetlenmesi ilkesi benimsenmiştir. Böylece gazeteler satır satır denetimden geçirilmiş; istenmeyen yazılar, bölümler, sözler hiçbir kurala dayanmaksızın çizilip atılmıştır (Topuz 1973:63).

II. Meşrutiyet ya da anayasayı geri getiren sürecin en önemli nedeninin, sivil toplum yönündeki yoğun birikim olduğundan daha önce söz edilmişti. Bunun birinci derecede kanıtını ise, eşdönemde yaşanan gazete sayısındaki artış oluşturmuştur.

Birisi kapanırken bir başkasının kamuoyu önüne sunulduğu bu gazete patlaması olayı, 1908 sonrasındaki ilk üç yılda salt dokuzyüzü aşkın gazetenin yayımlanmasıyla sonuçlanmamıştır.

Sosyal ve politik düzeyde kendisini geliştirecek ekonomik dinamiklerden ve modern altyapıdan sürekli yoksun kalan "özgürleşme", geleneksel "Doğu despotizmi"nin varlığını hala sürdürdüğü düzen içinde özellikle geleneksel devlet aygıtlarından gelen güçlü bir tepkiyle de karşılaşmıştır. 1909'un Temmuz ayında yasama organına verilen "Matbuat Kanunu", geniş bir kısıtlamalar dizisini daha ilk anlarda gündeme getirmiştir. 31 Mart karşı tepkisi üstüne konulan askeri sansür ise, 1912'ye kadar uygulanmıştır. Sansür, Birinci Dünya Savaşı'nın patladığı 1914'te yeniden sahneye çıkacak ve tüm savaş, ateşkes ve işgal dönemlerinde basının üstünden kalkmayacaktır. Geleneksel siyasal toplum ve devlet, iktidar egemenliğini bırakmak bir yana; sivil kesim güçleriyle bir iktidar paylaşımına bile kesinlikle direnmiştir (Gevgilili 1990:90-91).

Özetle sözü edilen dönemde basın, yurttaşlık haklarını kullanmanın gittikçe zor, olanaksız nitelik aldığı bir aşamayla karşı karşıya gelmiştir. Yoğun olarak "otoriter kuram" ve kısmen de olsa kısa süreli periyotlarla "liberal kuram" Osmanlı'da yazılı basına egemen olmuştur.

TEK PARTİLİ DÖNEMDE SİVİL TOPLUM

Cumhuriyetin 1923 yılında kurulmasıyla beraber yeni bir toplum ve kültür yaratma gereği ortaya çıkmıştır. Bu yeni toplum ve kültür, devletin formüle ettiği amaçlara uyum gösterebilecek nitelikte olmalıydı. Cumhuriyetin başlangıcında devlet elitleri (asker, bürokrat, aydın) ulus, kimlik, entegrasyon ve yeni rejime sadakat gibi kavramları ön plana çıkararak, bu kavramlara önemli anlamlar yüklemişlerdir. Yeni toplum ve ulus projesinin öncü aktörleri olarak asker, bürokrat, aydın ve kadınlara önemli görevler düşmekteydi. Cumhuriyet ile birlikte üç proje gündeme gelmeye başladı ve büyük ölçüde de çözümlendi: Uygun bir ulusal kimlik oluşturmak, çağdaş toplumlar ailesinde yer almaya uygun siyasal bir yapı belirlemek ve modernleşme yolundaki adımları hızlandırmak için gerekli adımları atmak. Ulusal kimlik "Anadolu Türk", siyasal yapı "laik Cumhuriyet" olarak kabul edilirken, modernleşme yolunda da gerekli adımlar atılmıştır (Çaha 1996: 107).

Devletçi elitlerin literatüründe toplum veya sivil topluma değil, devletin kendisine önem ve

rildi ve bu kavram ön plana çıkarıldı. Formüle edilen devlet anlayışı içinde bir kimlikle harmoniye kavuşmuş bir toplum profili tasarlandı. Arnold Toynbee, Türk siyasal kültürünü anlatırken adeta bu dönemin özelliklerini betimlemektedir.

Türk devletinin üzerine oturduğu siyasal düşünce ulusça homojen, idari olarak merkezi ve mutlak egemen bir devlet kavramı üzerinde odaklanıyor. Bu devlet, vatandaşlarının kendisine taparcasına hizmet ettiği "kıskanç bir Tanrı" gibi toplumsal farklılığa veya toplum içindeki herhangi bir otonomiye asla izin vermeyen bir devlet niteliğine sahiptir (Toynbee ve Kinkwoud 1927:4).

Cumhuriyetin kuruluşunda kendine özgü nitelikler taşıyan Kemalizm'in Türk toplumu hakkındaki değerlendirmesinin, "farklılaşmamışlık", bütünlümlük terimleriyle ortaya konulmasına ve "milli irade" kavramının kullanılmasına bakarak, Kemalist milli devlet anlayışının Rousseaucu bir temele dayandığı söylenebilir (Köker 1990:82).

Milli iradenin belirlenebilmesi açısından, Kurtuluş Savaşı sırasında da tartışılmış olduğu üzere iki yol izlenebilir. Bunlardan ilki, "halkın bizzat ve bilfiil kendi mukadderatına sahip" kılınması fikrine uygun olarak "doğrudan demokrasi" formülünün benimsenmesi; diğeri ise milli iradenin, milletin seçtiği vekilleri aracılığıyla belirlendiği temsili kurumların kabul edilmesidir. Kemalizm'in bu konuda ikinci yolu benimsemiş olduğu açıktır (Köker 1990:82).

Bertil Walstedt (1980:71), Cumhuriyet dönemindeki devlet üstünlüğü idealleriyle Osmanlı'daki devlet geleneği değerleri arasında büyük bir paralellik olduğunu ortaya koymaktadır. Bu paralellik toplumun, devletin varlığı ve devamı için ve aynı zamanda ancak devletin işaret buyurduğu istikamete yönelmek için varolduğu düşüncesinde yatmaktadır.

Türkiye'de Cumhuriyet'in temel yapısını oluşturan Atatürkçü düşünce sistemi, ulusal egemenlik, halkçılık ve parlamento üstünlüğü gibi ilkeleriyle demokratik düşüncenin altyapısını oluşturmuştur. Atatürk'ün "çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak" olarak özetlenebilecek temel hedefinin içinde, Batılı anlamda modern, milli, güçlü ve demokratik bir devlet kurma özlemi de dahildir. Anti demokratik akımların dünya-

da en güçlü oldukları 1930'larda bile Türkiye'de hiçbir zaman otoritecilik övgüsü yapılmamış, sürekli bir otoriter rejimin özlemi duyulmamıştır. Tekparti rejimi, bir ideal olarak değil, devrimleri gerçekleştirme ve yerleştirme ihtiyacının ortaya çıkardığı geçici bir zorunluluk olarak algılanmıştır. Duverger'in deyimiyile, Türkiye'de tek parti olgusu mevcut olmuş, ancak bir tekparti doktrini, tekparti ideolojisi mevcut olmamıştır. Atatürk'ün hayatı boyunca da, ondan sonra da, demokratlaşma, Atatürk devrimlerinin ulaşacağı mantıksal doruk noktası olarak düşünülmüştür. Bu nedenledir ki, Türkiye'de tek parti rejiminden çok parti rejimine bir iç veya dış zorlama olmaksızın, rejim yöneticilerinin kendi inisiyatifleriyle, kolayca ve sarsıntısızca geçilebilmiştir (Özbudun 1990: 68).

Dolayısıyla, Atatürk hayattayken çok partili siyasal yaşama geçiş yönündeki "Terakkiperver" ve "Serbest Cumhuriyet" Partisi deneyimleri Cumhuriyet ideolojisine ve devrimlere karşıt hareketlerin ayaklanmasına neden olduğundan başarısız olmuştur. Bununla birlikte Türkiye, 1946 yılında çok partili siyasal yaşama geçerek demokrasi maratonunda önemli bir adım atmıştır.

TEK PARTİLİ DÖNEMDE YURTTAŞLIK HAKLARI KAVRAMI

Cumhuriyet'in yurttaş profili, bir yandan medenilik, diğer yandan da yurttaşlık ve yurtseverlik eksenleri üzerinde inşa edilmek istenmiştir. Siyasal sınıfın bu medeni yurttaş yorumunun medeni cephesinde, makbul olarak kabul edilen belirli davranış kodlarının izlenmesi vardır. Öte yandan yurttaş profilinin en açık özelliği, refleksleri açısından sivil değil, ancak militan bir yurttaş olmasıdır. Bu militan yurttaş profili, Füsun Üstel'e (1996:18) göre üç ana eksen üzerinde inşa edilmiştir:

1. Yurtseverlik,
2. Siyasal sınıf tarafından telkin edilen belirli bir hakvazife anlayışı,
3. Tehlike ve düşman motifi.

Yurttaş bir yandan topraksal, diğer yandan ise düşünsel anlamda bir aidiyetle tanımlanmaktadır. Bu dönemde, "vatan" kavrayışı belli başlı üç eksen üzerinde biçimlenmiştir (Üstel 1996: 18):

a. Köy, kasaba, kent gibi en yakın "yaşam" çevresine yönelik aidiyet duygusu (hemşehri-

lik),

b. Misakı Milli ile tanımlanan bir topraksal aidiyet duygusu (yurttaşlık ve yurtseverlik),

c. "Fikri vatan" anlayışıyla en uzak tarihsel çevreye yönelik aidiyet duygusu.

Dolayısıyla 1940'ların sonuna kadar yurttaş tanımına, Cumhuriyet ile ifade bulan bir ortak siyasal projenin parçası olmaktan çok, ulusaletnik kültürün bir parçası olarak da kabul edilen bir "kültürel yurttaşlık" anlayışı egemen olmuştur. İnşa edilen "vatan" fikri üzerinde yükselen bu ilk dönemdeki resmi yurttaş profilinin, kimlikler üstü bir "kamuya" değil, ama ulusal etnik kültürle ifade bulan bir topluluğa, yani bir kültürel topluluğa dayandığını söylemek mümkündür. Bu anlayışa göre yurttaşlar, Benjamin Barber'ın "Güçlü Demokrasi" adlı kitabındaki ifadesiyle genetik bir konsensüsle birleşmiş "kan kardeşleridir" (Barber 1995).

Öte yandan bu resmi yurttaş profilinin diğer bir özelliği de, toplulukçu anlayışlarda olduğu gibi, "ortak yarar" ve topluluğun bütün üyeleri tarafından paylaşıldığı varsayılan bir "iyi yaşam" tasavvuruyla temellenmesidir. Bu ortak yarar ve iyi yaşam anlayışı ise kaçınılmaz olarak bir kamusal alan tanımını devreye sokmuştur.

Bu tanımın Türkiye'deki yurttaşlık tanımı açısından belirleyici iki özelliği vardır. Birincisi, son derece geniş bir biçimde, yurttaşın özel yaşamını da içine alan, düzenleyen, denetleyen dolayısıyla da kamusalılığı şüpheli bir perspektiftir. İkincisi, söz konusu kamusal alan inşa edilirken özgür ve özerk yurttaş değil, ama sosyal rolünü genel yarara uygun bir biçimde düzenleyen yurttaş profilinin çizilmesidir. Kamusal alanın inşa edilmesi konusunda en azından 1930'ların ortalarına kadar gözlemlenen genel eğilim, söz konusu kamusal alanın nüfusun büyük bölümünün yaşadığı köyden hareketle inşa edilmesidir (Üstel 1996).

Siyasal sınıf tarafından kurgulanan köy vizyonunun, siyasal sınıfın yalnızca yurttaşla ilişkin değil ama "halk"a ilişkin de tanım getirme ve denetleme yönündeki çabasının ürünü olduğu görülmektedir. Başka bir anlatımla amaç, çok kültürlü ve çok dinli bir Anadolu gerçeği karşısında tek biçimli bir köy ve köylü tasavvuru yaratmaktır. "Devletleştirilmiş" bu yurttaşlık, sadakat ve verili kurum ve kurullarla uyum içinde yaşamak anlamında apolitiktir. Cumhu-

riyet'in siyasal liberalizme kapalı olması nedeniyle söz konusu yurttaşlığın "katılımcı" boyutu eksiktir. Siyasal katılım, yurttaşlığın devlete karşı "borçları" bağlamında ele alınan oy verme işlemine indirgenmiştir. Başka bir deyişle, toplumsal uyum katılımı değil, dayanışmayla sağlanmak istenmiştir (Üstel 1996).

TEK PARTİLİ DÖNEMDE YAZILI BASININ YURTTAŞLIK HAKLARINA YAKLAŞIMI

Türk basını, Cumhuriyet döneminde toplumu dönüştürme işlevini geçmişe kıyasla daha radikal biçimde devam ettirmiştir. Ancak değişim ve yenileşme süreci Cumhuriyet sonrası Türk toplumunda, aydınlar başta olmak üzere çeşitli toplumsalsiyasal güçlerin radikal istekleri, Kurtuluş Savaşı'nın ardından egemen olan resmi ideolojinin sınırları içine girmek zorunda kalmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında basınla yönetim arasındaki ilişkilerin seyri, basının eleştiri özgürlüğünün sınırlarını oluşturmuştur. Yeni bir yapı kurulurken basından eleştiri değil, destek beklenmiştir (Gürkan 1994:47).

Gerçekten de Cumhuriyet ortamının yeni siyasal yapısı, kendisinden hem daha ilerideki hem de daha gerideki çeşitli görüşlerin yanyana yansıdığı bir basını hoşgörüyü karşılayabilmenin uzağında kalmıştır. Sivil toplumun özellikle çok geniş geleneksel kesimleri önünde, Ankara yönetimi bir dizi devlet aygıtının yardımıyla savunduğu dünya görüşünü dokunulmazlık zırhına büründürerek, bir "resmi ideoloji"ye dönüştürmüştür (Gevgilili 1990:125). "Takrir i Sükun" kanunuyla birlikte "farklılık" yönünde seyreden toplum, homojen ve tekçil bir yapıya dönüştürülmüştür. Her tür siyasal oluşumun kapatılmasının yanı sıra, dernekler, sosyal ve siyasal düşünceler yasaklanmış ve rejime muhalif nitelikteki medya susturulmuştur (Çaha 1997:260).

Halifeliğin kaldırılması çalışmalarında, İstanbul basınından ciddi bir muhalefet görülmüştür. Halifelik yanlısı yayınlar yapan Tanin, İkdam ve Tevhidi Efkaz gazetelerinin yazı işleri müdürleri Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet Cevdet ve Velid Ebüzziya İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmışlar, ancak tutuklanmamışlardır (Topuz 1973:136).

Doğu Anadolu'daki ilk etnik karşı koymaların ardından gelen ünlü "TAKRİRİ SÜKUN" yasası

gelenekçi, liberal ya da ilerici ayrımı yapmaksızın, resmi ideolojinin dışındaki tüm siyasal örgütlenişle birlikte, direnen basını ve kitlesel iletişim kanallarını kapatma yoluna gitmiştir. Bu yasaklamalar, yepyeni özgürlük ve demokratikleşme dinamiklerinin boy atacağı İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar sürmüştür (Gevgilili 1990:125).

İstiklal Mahkemeleri'nin ikinci dönemi 1925'te başlar. Bu arada İstanbul'da muhalif gazete ve gazetecilerin sayısı artmıştır. Şeyh Sait ayaklanmasını bastırmak için çıkarılan Takriri Sükun Kanunu (4 Mart 1925) basına da pek çok sınırlamalar getirmiştir. Ayaklanmada değişik eğilimlerdeki muhalif basının önemli rolü olduğu kabul edilerek, İstanbul'da ve Anadolu'da birçok gazete ve dergi kapatılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin kurulması ve çok partili siyasal yaşama geçiş başarısız olmuştur. Ülkede özgürlükler alanına ilişkin olarak birtakım yasal kısıtlamalara gidilmiştir.

Daha sonra, Fethi Okyar'ın 1930'da Serbest Cumhuriyet Partisi'ni kurmasıyla başlayan çok partili rejim denemesinde, yeni gazete ve dergiler yayın hayatına girmiştir. Arif Oruç'un "Yarın" gazetesi, Serbest Cumhuriyet Partisi yanlısı görünerek, Cumhuriyet Halk Partisi'ni sert eleştirileriyle 50 bini aşan tirajlar kazanmış; "Son Posta" ise daha liberal bir çizgide kamuoyu önüne çıkmıştır. Çok partili rejim denemesinin başarısız olmasıyla Cumhuriyet Halk Partisi, muhalif basına karşı sert bir tutum takınmıştır. 1930 yılının gelişmeleri içinde yeni bir kanun zorunlu görülmüş, çalışmalara başlanmıştır. Kanunun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde tartışılması sırasında ana fikir, basın özgürlüğünün ülkeye zarar vermemesidir (Gürkan 1994:57).

1931 yılında çıkarılan Cumhuriyet döneminin ilk basın yasasıyla, "Yarın" gazetesi kapatılmış; basına geniş kısıtlamalar getirilmiştir. Yasa hilafet, saltanat, anarşizm ve komünizm yanlısı yayınlara ilk kez açık sınırlamalar getirmiş; yürütme organına geçici kapatma yetkisi tanımıştır. 1933 yılında Matbuat Umum Müdürlüğü'nün kurulmasıyla birlikte rejimin basın üzerindeki denetimi de iyice artmıştır (Gevgilili 1983:215).

Sözü edilen basın yasası, 1938'de yeniden düzenlenmiştir. Buna göre, yeni bir yayına baş-

larken 1931 yasasında olduğu gibi salt bildiride bulunmak yeterli olmayacaktır. Aynı zamanda, değişiklik sonucu hükümetten "ruhsatname" alma zorunluluğu da getirilmiştir. Ayrıca kötü şöhret sahibi kişilerin gazete çıkarma ve bu alandaki çalışmaları da yasaklanmıştır. Türkiye'de basın özgürlüğünün ilk aşamasını oluşturan basın hakkına böylece sınırlamalar getirildiği gibi haber verme hakkı da daraltılmıştır. Eleştirme hakkı ise, hükümete gazete kapatma hakkının tanındığı 1931'den beri zaten denetim altındaydı (Gevgilili 1983:215).

Böylece İkinci Dünya Savaşı'nın eşliğinde, siyasal ve düşünsel ortamıyla tüm basın, devletin denetim ve kısıtlamalarına sonuna kadar açık duruma getirilmiştir. Bakanlar Kurulu'na geçici gazete kapatma yetkisi verilmiş ve bir telefonla birçok gazete bu dönemde geçici olarak kapatılmıştır.

Kısaca, bu yeni rejim döneminde sivil toplum özellikle liberal, İslamcı ve sosyalist kesimleri kitle iletişim alanına yönelik olarak uygulamaya sokulan Takriri Sükun yasası ile etkisiz hale getirilmiştir. Başka bir deyişle, Cumhuriyet'in ilk yıllarında dönemin konjonktürel gelişmeleri doğrultusunda, basın üzerinde otoriter kuram egemen olmuştur.

SONUÇ

Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşama geçirilmeye çalışılan yenileşme hareketleri, Batı'lı anlamda olmasa bile "yurttaş" kavramının olgunlaşmasında önemli bir itici güç olmuştur. Özellikle bu dönemde yüzü Batı'ya dönük aydınların, yazılı basın aracılığıyla düşünsel açılımlarını halka aktardıkları gözlenmektedir.

Gerçekten de sözü edilen dönemde, "kul" statüsünde bulunan halka, hak ve sorumluluklarının neler olduğu, baskıcı ve monarşik yönetimlere karşı ideal yönetim biçiminin ne olacağı konusuna ilişkin bilgi vermede dönemin yazılı basını ve gazetecileri öncü rol oynamıştır.

Bağımsızlık Savaşı sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla; ülkenin yönetim biçimi, anayasası belirlenmiş ve Batı'lı anlamda belli bir yurttaş profili ortaya konulmuştur. Özellikle demokrasi kavramına ayrı bir önem verilmiş olmasına rağmen; Cumhuriyetin kuruluşunu izleyen yıllarda ülkenin gerek iç gerekse dış politikasındaki konjonktürel gelişmeler ger-

çek anlamda bir demokrasi ve yurttaşlık hakları kavramına ulaşmada geciktirici bir rol oynamıştır.

Ulusal Bağımsızlık Savaşı'ndan yeni çıkmış bir devlet olarak Türkiye'de ekonomik gelişmişlik, kültür ve eğitim düzeyi oldukça düşüktü. Kültürel açıdan belli bir düzeyi yakalayamamış Türk toplumu, doğal olarak örgütsel bir yapılanmayı da gerçekleştirememişti. Ayrıca bireyler arasındaki iletişimin yaygınlaşmasına dönük çabalar da imkansızlıklardan dolayı en az seviyede gerçekleşmişti. Dolayısıyla, demokrasinin "olmazsa olmaz" bu koşullarının olgunlaşmadığı bir ortamda, Batılı anlamda bir demokrasiden söz edebilmek mümkün değildir. Ayrıca, Atatürk devrim ve ilkeleriyle ortaya konan yeni bir düşünce sistemine muhalif olanların eşdönemde giriştiği mücadeleler de gözönüne alındığında; Türkiye'de demokrasi, sivil toplum ve yurttaşlık hakları türünden kavramların gerçek anlamda değerlendirilmesinin ve hayata aktarılmasının niçin geciktiği daha iyi anlaşılacaktır.

Sözü edilen bu dönemde, Türkiye Cumhuriyeti fikri ve ideolojisine muhalefet eden yazılı basın da bundan nasibini almıştır. Gazetecilerin gözüaltına alınması, gazetelerin kapatılması, gazetecilere verilen hapis cezaları demokrasi fikrine çok yakın gözükme de; 1920 ve 1930'lu yılları sözü edilen dönemin şartlarına göre değerlendirmek tarihsel gerçeklikler açısından yerinde olacaktır. Çalışma boyunca irdelenen noktalar çerçevesinde, geçmişten devralınan bazı geleneksel değerlerin ve kurumların içinde bulunulan demokrasi çağına uygun olarak dönüştürülmesi gerekmektedir. Bu da ancak bilinçli ve özgürlüklerine sahip çıkan bir yurttaş profilinin oluşturduğu güçlü bir sivil toplumun ve bu toplum içinde yapılanan özgür bir basın varlığıyla mümkün olacaktır.

KAYNAKLAR

Alemdar K (1981) Türkiye'de Çağdaş Haberleşmenin Tarihsel Kökenleri. Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara.
Barber B (1995) Güçlü Demokrasi, Mehmet Beşikçi (çev), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
Belge M (1990) 2000 Yılına Doğru Türkiye ve Türk Ulusal Kimliği, Birikim Derg. 9.
Çaha Ö (1996) Sivil Kadın: Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın, Vadi Yayınları, Ankara.
Çaha Ö (1997) Sivil ToplumDevlet Karşıtlığın-

da Türkiye'de Cumhuriyet, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik. Nuri Bilgin (der), Bağlam Yayınları, İstanbul.

Gevgilili A (1983) Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul.

Gevgilili A (1987) Yükseliş ve Düşüş, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Gevgilili A (1990) Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

Güneş T (1983) Araba Devrilmeden Önce, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Gürkan N (1994) Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basının Rolü: 1945-1950, Doktora Tezi, AÜ Sos. Bil. Enst., Ankara.

Heper M (1980) Center and Periphery in the Ottoman Empire with Special Reference to the Nineteenth Century, International Political Science Review. 1,1.

İnalçık H (1964) The Nature of Traditional Society. Political Modernization in Japan and Turkey. Robert Ward ve Dankward Rustow (eds), Princeton University Press, Princeton.

İskit S (1943) Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları, Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara.

İskit S (1959) Amme Efkarı ve İlk Gazetelerimiz, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul.

Köker L (1990) Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi, İletişim Yayınları, İstanbul.

Mardin Ş (1991) Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler 1, İletişim Yayınları, İstanbul.

Özbudun E (1990) Türkiye'de Siyasal Kültür ve Demokrasi,Hüsnü Erkan (der), Türkiye'de Demokrasi ve Demokrasi Kültürünün Gelişmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Enstitüsü, İzmir.

Sarıbay A Y (1992) Türk Siyasal Kültürünün Yeni Bir Sembolü: Sivil Toplum". Birikim Derg., 38-39.

Topuz H (1973) Türk Basın Tarihi, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Toynbee, A J. ve Kenneth S K (1927), Turkey, Charles Scribner's and Sons, New York.

Üstel F (1996) Cumhuriyet'ten bu yana yurttaş profili..." Yeni Yüzyıl, 24 Nisan.

Vergin N (1981) Demokrasi ve Sivil Toplum, Yeni Gündem, Haziran.

Walstedt, B (1980) State Manufacturing Enterprise in a Mixed Economy: The Turkish Case, The Johns Hopkins University Press, London.

Yeniay İ H (1964) Yeni Osmanlı Borçları Tarihi, İÜ İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü, İstanbul. ■